

עברות שלא חייבים עליהן קרבן

מקורות – (א) הוריות ח: משנה "אין חייבין על עשה" עד סוף הפרק; רש"י ורמב"ם על המשנה הראשונה שם; תוספות רא"ש ד"ה פרוש; משנה שבועות יד-יד: .

(ב) עשה ולא תעשה שבמקדש – רמב"ן על התורה ויקרא ה' ז; מכות יד: "אמר רבה בר בר חנה..."; ריטב"א שם ד"ה ותנינא הבא על המקדש.

(ג) וסתות – רמב"ם הל' מטמאי משכב ומושב פ"ג ה"ט, והל' איסורי ביאה פ"ד הל"ב, חידושי הגר"ח שם.

(ד) נשיא בשבועת העדות – שבועות ל. משנה וגמרא; רמב"ם הל' שגגות פ"י ה"ז וראב"ד שם; הל' עדות פ"א ה"ב; הל' מלכים פ"ג ה"ז, כסף משנה שם, שב שמעתתא ז' פ"א.

המשניות האחרונות של הפרק עוסקות בחיוב הקרבן של בית הדין, הכהן המשיח והנשיא על כמה עברות מיוחדות. בשיעור זה נעסוק בשלושה נושאים הנזכרים בסוגיות אלו:

- א. עשה ולא תעשה שבמקדש.
- ב. עשה ולא תעשה שבנידה.
- ג. שבועת העדות.

עשה ולא תעשה שבמקדש

"אין חייבין על עשה ועל לא תעשה שבמקדש, ואין מביאין אשם תלוי על עשה ועל לא תעשה שבמקדש" (הוריות ח:).

המשנה קובעת שלא מביאים 'פר העלם דבר' או אשם תלוי על שתי מצוות הקשורות למקדש. רש"י על אתר מבאר מהם העשה והלא תעשה שבהם עוסקת המשנה, ומה יסוד הפטור מקרבן:

"דהיינו, טומאת מקדש וקדשיו. עשה שבמקדש – זיטלו מן המחנה כל צרוע, לא תעשה – זילא יטמאו את מחניהם".
שאף על פי שהוא דבר שזודו כרת ושגגתו חטאת, הואיל ואין שגגתו חטאת קבועה

אלא קרבן חטאת עולה ויורד, הלכך פטור לגמרי כדמפרש בגמרא
(רש"י שם ד"ה אין ב"ד).

רש"י מסביר שהנושא של המשנה הוא האיסור להיכנס למקדש בטומאה. איסור זה שונה משאר האיסורים שחייבים על זדונם כרת ועל שגגתם חטאת. על איסור זה לא חייבים חטאת רגילה אלא חטאת הנקבעת על פי מצבו הכלכלי של החוטא (קרבן 'עולה ויורד'). זהו לדעת רש"י הטעם לפטור מ'פר העלם דבר של ציבור'¹.

להלן נחזור לנימוק זה של רש"י וננסה לבאר אותו. אך לפני כן נשים לב לכך, שהנימוק הזה לכאורה מסביר רק את הפטור מקרבן על הלא תעשה שבמקדש – האיסור להיכנס למקדש בטומאה. נראה שרש"י כלל אינו מנמק מדוע לא חייבים בקרבן על העשה שבמקדש – המצווה לשלח את הטמאים מהמחנה.

ההסבר הפשוט כמובן הוא שלגבי העשה אין צורך בנימוק לפטור מקרבן. כידוע, רק הוראה המתירה דבר האסור יכולה לחייב ב'פר העלם דבר'. העשה שבמקדש הוזכר כאן כבדרך אגב, אך כלל אין צורך בנימוק מדוע הוא אינו מחייב בקרבן. עיקר החידוש של המשנה הוא הפטור מקרבן על ה'לא תעשה'. זהו החידוש שאותו מנמק רש"י.

אולם הסבר זה אינו מתיישב עם המשך המשנה. המשנה קובעת שבית הדין חייבים בקרבן על עשה ולא תעשה שבנידה. כאן שבה ומתעוררת השאלה – כיצד ייתכן שבית הדין יתחייבו בקרבן על ביטול עשה?

כפי שנראה להלן, רוב הראשונים פירשו שהעשה שבנידה הוא הנחייה להימנע מפעולה מסוימת. עשה זה מתלווה אל הלאו שבנידה, כך שאם האדם לא יימנע מאותה פעולה – הוא יעבור על איסור שיש בו כרת וחטאת. לפיכך אפשר לחייב את בית הדין ב'פר העלם דבר' אם הורו שמותר לבטל את העשה הזה.

מסתבר שיש לפרש באופן דומה גם את העשה שבמקדש. למעשה הדברים מפורשים במשנה במסכת שבועות:

"נטמא בעורה ונעלמה ממנו טומאה... בא לו בארוכה חייב, בקצרה פטור,
זו היא מצות עשה שבמקדש שאין חייבין עליה" (משנה שבועות יד:).

1 אמנם עיין ברבנו חננאל י'; המסביר שהחידוש של המשנה איננו בכך שהציבור פטור מפר העלם דבר, אלא בכך שהציבור פטור מקרבן עולה ויורד.

מי שנטמא במקדש ויצא משם בדרך הארוכה עובר על העשה של שילוח טמאים. אך הוא גם עובר על איסור וחייב בקרבן 'עולה ויורד'. במשנה שם מבואר שזהו העשה שבו עוסקת משנתנו במסכת הוריות, כלומר – בית הדין הורו שמותר לטמא לצאת בדרך הארוכה.

כיוון שביטול העשה הזה מוביל לחיוב חטאת היינו יכולים לחשוב שיש במקרה זה חיוב ב'פר העלם דבר'. לפיכך באה המשנה ללמד שלא מתחייבים ב'פר העלם דבר' על עברה זו, כיוון שהיא אינה מחייבת בחטאת רגילה אלא בקרבן 'עולה ויורד'. ואם כן, דבריו של רש"י באים לנמק לא רק את הפטור של בית הדין על הלא תעשה שבמקדש, אלא גם את הפטור שלהם על העשה שבמקדש.

לגופו של עניין, רש"י הסביר שהציבור אינם חייבים בקרבן על טומאת המקדש, כיוון שזוהי עברה שהיחיד חייב עליה קרבן עולה ויורד. במשנה הבאה מבואר שאותו הפטור קיים בשתי העברות הנוספות שחייבים עליהן קרבן עולה ויורד – שבועת העדות ושבועת ביטוי.

אמנם בעברות אלה הפטור מובן גם ללא הנימוק של רש"י, שהרי לא חייבים עליהן כרת במזיד. לעומת זאת, טמא שנכנס למקדש חייב כרת במזיד, דבר המעיד על כך שזוהי עברה חמורה. מדוע אם כן הציבור פטורים מקרבן על עברה זו?

מסתבר שהחיוב בקרבן עולה ויורד במקום חטאת רגילה מלמד שהעברה כאן פחות חמורה משאר העברות המחייבות בחטאת. הרמב"ן על התורה ניסה לבאר מהו הטעם להקלה זו בדינו של טמא שנכנס למקדש בשוגג:

"הקל הכתוב על החוטא באלו להביא קרבן עולה ויורד.
 ויתכן שהטעם בשבועות - מפני שאינן חייבי כריתות,
 ובטומאת מקדש וקדשיו - מפני שהוא טועה בדבר מצוה. כי הכהן האוכל קדשים
 והבא למקדש להשתחוות או להקריב קרבן עוסק הוא במצוה ודעתו לשמים. ולפיכך
 אף על פי שחטא בהעלמת הטומאה, ריבה לו הכתוב כפרות" (רמב"ן ויקרא ה' ז).

ההסבר של הרמב"ן מתמקד בנסיבות החטא. אמנם כניסה למקדש בטומאה היא עברה חמורה, המחייבת בכרת את הנכנס במזיד. אך טמא שנכנס למקדש בשוגג בדרך כלל עושה זאת מחמת העיסוק במצווה. אמנם אנו פוסקים להלכה שהטועה

בדבר מצווה אינו פטור מחטאת, אך על כל פנים האשמה שלו פחותה. לפי הרמב"ן הרמה הנמוכה של האשמה מובילה להקלה בחיוב הקרבן².

על פי זה אפשר להסביר גם את ההלכות שבמשנתנו. המשנה קובעת שאין חיוב בקרבן כאשר בית הדין גרמו לאומה לחטוא בשוגג בדבר מצווה, כיוון ששגגה זו אינה חמורה מספיק.

בהמשך, המשנה מוסיפה פטור נוסף לנכנס למקדש בטומאה. המשנה פוטר את מי שמסופק אם נכנס למקדש בטומאה מאשם תלוי. ראינו בשיעור הקודם את ההסברים השונים ליסוד החיוב באשם תלוי. אחד ההסברים היה שהאדם אשם בכך שלא נזהר מלהיכנס למערכת של איסור, ועל כך הוא מתחייב בקרבן. במקרה שלנו כאמור מידת האשמה היא פחותה, ולכן אין חיוב באשם תלוי.

שילוח טמאים כמצווה ציבורית

המשניות הקודמות בפרק השוו בין חיובי הקרבן של הציבור לחיובי הקרבן של הכהן המשיח. מפשט המשנה שלנו נראה שגם היא עוסקת בשני החיובים האלה. ואם כן, המשנה אינה מחדשת רק שהציבור פטורים מקרבן על טומאת מקדש. המשנה מחדשת גם שהכהן המשיח פטור מקרבן על עברה זו³.

נראה שיש להסביר את הפטור של הכהן המשיח מקרבן על טומאת מקדש באותו אופן שבו הסברנו את הפטור של הציבור: האשמה של הכהן פחותה כיוון שהוא עסוק בדבר מצווה. יחיד הנכנס למקדש בטומאה חייב בקרבן קל – קרבן עולה ויורד. רמת האשמה הנדרשת כדי לחייב בפר כהן משיח היא גבוהה יותר. לכן הכהן פטור מקרבן, בדומה לציבור⁴.

2 הטור בפירושו על התורה מציע הסבר נוסף, שלפיו העברות האלה פחות חמורות כיוון שאין בהן הנאה.

3 אמנם רש"י על אתר פירש (או גרס) שהמשנה עוסקת רק בבית הדין ולא בכהן המשיח. הוא מציין שהפטור של הכהן המשיח על טומאת מקדש אינו מוסכם, ולהלן בגמרא (ט:) נאמר שרבי עקיבא מחייב את הכהן בפר על עברה זו. עם זאת, ראשונים רבים לא גרסו את אותה גמרא (עיין תוספות רא"ש שם ד"ה א"ל רב הונא). לדבריהם משנתנו מתפרשת כפשוטה גם ביחס לכהן המשיח.

4 להלן במשנה (ט:) קובע רבי שמעון שכהן פטור גם מקרבן עולה ויורד על טומאת מקדש וקדשיו, ובכך הוא מסכים עם דעתו של רבי עקיבא בברייתא באותו עמוד. אמנם הרמב"ם פוסק שהכהן המשיח חייב בקרבן עולה ויורד על טומאת מקדש וקדשיו כמו כל יחיד, והוא כנראה הבין שזו דעת תנא קמא במשנה שם, ורבי שמעון בא לחלוק עליו.

במובן מסוים הפטור של הציבור מקרבן על טומאת מקדש מחודש יותר מאשר הפטור של הכהן המשיח, לפחות ביחס למצוות העשה שבמקדש. יש מקום לומר שמצוות שילוח טמאים היא מצווה ציבורית, המוטלת באופן מיוחד על בית הדין. הבנה זו משתמעת אולי כבר מלשון הפסוקים עצמם:

”וידבר ה' אל משה לאמר. צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש”
(במדבר ה' א-ב).

כידוע, פרשיות רבות בתורה פותחות בפנייה אל “בני ישראל”, אף על פי שהמצוות המפורטות בהן הן מצוות פרטיות. עם זאת, ייתכן שהפנייה כאן אל בני ישראל איננה מקרית, והיא מלמדת שהמצווה מוטלת באופן כללי על הציבור, ולא על כל יחיד ויחיד⁵.

הרעיון שמצוות שילוח טמאים היא מצווה ציבורית עשוי ליישב קושי המתעורר בסוגיה במסכת מכות. הגמרא שם (יד-טו) עוסקת בחיוב מלקות על לאו שקדמו עשה. הרקע לדיון זה הוא ההלכה הקובעת שלא לוקים על לאו הניתק לעשה, כלומר לאו שאפשר לתקן אותו על ידי קיום מצוות עשה. הדוגמה הפשוטה ללאו הניתק לעשה היא איסור גזל, שאפשר לתקנו על ידי קיום המצווה של השבת הגזלה לבעליה.

לאו שקדמו עשה גם הוא איסור שאפשר לתקן אותו על ידי קיום מצוות עשה. אך במקרה של לאו שקדמו עשה, מצוות העשה הייתה מוטלת על האדם עוד לפני שעבר על האיסור. בניגוד ללאו הניתק לעשה שבו העשה הופיע רק לאחר שעברו על הלאו, בלאו שקדמו לעשה העשה היה קיים מההתחלה.

הדוגמה שמביאה הגמרא ללאו שקדמו עשה היא האיסור להיכנס בטומאה למקדש:

”אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: כל לא תעשה שקדמו עשה – לוקין עליו.
אמרו לו: אמרת?
אמר להו: לא.

אמר רבה: הא-להים! אמרה, וכתיבא ותנינא; כתיבא: זישלחו מן המחנה... ולא יטמאו את מחניהם, תנינא: הבא למקדש טמא”
(מכות יד-טו).

5 מקור נוסף למצווה זו הוא מהפסוק “ויצא אל מחוץ למחנה” (דברים כ"ג יא). מקור זה דווקא מופנה אל היחיד. הספרי המצוטט ברש"י שם ראה בפסוק זה מקור למצוות עשה, וכן הוא גם בספר החינוך מצווה שס"ב. אמנם ייתכן שהמצווה בפסוק זה מתייחסת דווקא לבעל קרי ולא לכל הטמאים.

המצווה לשלח טמאים מהמקדש הייתה מוטלת על האדם עוד לפני שהוא נכנס למקדש בטומאה. לאחר שהוא נכנס – המצווה מחייבת אותו לצאת משם ולתקן בכך את האיסור. זהו אם כן מקרה של לאו שקדמו עשה, והמשנה שם (יג.) קובעת שחייבים עליו מלקות. מכאן מוכיח רבה שחייבים מלקות על לאו שקדמו עשה.

אף על פי כן, כמה ראשונים פסקו להלכה שלא לוקים על לאו שקדמו עשה⁶. כיצד מתיישב פסק זה עם המשנה, הקובעת שלוקים על הלאו של טומאת מקדש?

ניתן לתרץ זאת על פי ההבנה שמצוות שילוח טמאים היא מצווה המוטלת על כל הציבור, ולא על היחידים. כדי שהעשה ימנע את חיוב המלקות על הלאו, העשה והלאו צריכים להיות באותו מישור. במקרה שלנו הלאו מוטל על היחיד ואילו העשה מוטל על הציבור. לפיכך אין בכוחו של העשה לפטור את היחיד ממלקות, אף על פי שבמקרים אחרים לא לוקים על לאו שקדמו עשה.

לפי הבנה זו יש הווה אמינא משמעותית לחייב את בית הדין בקרבן על העשה שבמקדש. כיוון שמצוות שילוח טמאים מוטלת על הציבור – בית הדין הם האחראים הראשיים לשמירת המצווה הזו.

המשנה כזכור שוללת את ההווה אמינא הזו. המשנה קובעת שאין חיוב ב'פר' העלם דבר של ציבור' על העשה שבמקדש. לגבי הכהן המשיח המצב כמובן פשוט יותר. לגביו לא הייתה הווה אמינא כזו, והפטור שלו מקרבן הוא פחות מחודש.

עשה ולא תעשה שבנידה

כאמור לעיל, החלק השני במשנה עוסק במצוות עשה ולא תעשה שבנידה, שעליהן חייבים בית הדין בקרבן. בשונה מהחלק הראשון, כאן מבארת המשנה מהם העשה והלא תעשה שבנידה:

“אבל חייבין על עשה ועל לא תעשה שבנדה, ומביאים אשם תלוי על עשה ועל לא תעשה שבנדה.”

איזו היא מצות עשה שבנדה? פרוש מן הנדה,

ומצות לא תעשה? אל תבא על הנדה” (משנה הוריות ח:).

האיסור שעליו מדברת המשנה הוא האיסור המוכר והפשוט לבוא על הנדה. לעומת זאת, בפירוש המצווה לפרוש מן הנדה נחלקו הראשונים. רש"י על אתר מפרש:

6 עיין ריטב"א שם ד"ה ותנינא הבא על המקדש, המביא שיטות אלה ומנסה ליישבן.

"פרוש מן הנדה – כלומר בסמוך לוסתה, כדי שלא תהא רואה בשעת תשמיש, דכתיב וזהורתם את בני ישראל" (רש"י שם ד"ה פרוש).

לפי רש"י המשנה עוסקת במצווה לפרוש מהאישה בתקופה הסמוכה למועד הווסת שלה. פירוש זה מחייב אותנו לעסוק בשתי שאלות:

- א. האם אכן יש מצווה מן התורה לפרוש מהאישה סמוך לווסת.
- ב. אם אכן יש מצווה כזו, האם מי שלא קיים אותה ובא על האישה סמוך לווסתה חייב קרבן.

רש"י כאמור סבר שיש מצווה מדאורייתא לפרוש מהאישה סמוך לווסת. תוספות הרא"ש על אתר חלק על רש"י, וטען שזהו דין דרבנן בלבד:

"ודלא כפרש"י ז"ל שפירש: פרוש מן הנידה סמוך לוסתה כדי שלא תראה בשעת תשמיש, כדאמרינן בשבועות פרק ידיעות הטומאה: וזהורתם את בני ישראל מטומאתם – אמר רבי יאשיה: מכאן אזהרה לבני ישראל שיפרשו מנשותיהן סמוך לוסתן, דהדיא קרא אסמכתא בעלמא, דקיימא לן וסתות דרבנן" (תוספות הרא"ש שם ד"ה פרוש).

הרא"ש מפנה את תשומת לבנו לכך שבסוגיות אחרות אנו פוסקים להלכה שווסתות דרבנן. לפיכך לדעת הרא"ש חייבים לומר שגם המצווה לפרוש מהאישה סמוך לווסתה היא מדרבנן, והדרשה שציטט רש"י היא אסמכתא בלבד.

לדין וסתות יש שני יישומים בהלכה:

- א. טומאתן של הטהרות שהאישה התעסקה בהן בשעת וסתה.
- ב. המצווה לפרוש מהנידה סמוך לווסתה.

במשניות ובגמרא במסכת נידה נחלקו התנאים בנוגע ליישום הראשון. לפי הדעה שווסתות דאורייתא כל הטהרות שעשתה האישה באותה שעה טמאות, מתוך הנחה שהיא אכן ראתה דם בשעת הווסת. לפי הדעה שווסתות דרבנן, הטהרות שהתעסקה בהן האישה אינן טמאות. במחלוקת זו אנו פוסקים להלכה שווסתות דרבנן, כפי שציין הרא"ש.

כפי שראינו, הרא"ש סבר ששני היישומים של דין וסת תלויים זה בזה. לפי השיטה שווסתות דאורייתא, אפשר לומר שגם המצווה לפרוש מן הנידה סמוך לווסת היא מדאורייתא. לפי הדעה שווסתות דרבנן חייבים לומר שגם המצווה לפרוש מהנידה היא מדרבנן.

מפסקי הרמב"ם נראה שהוא הפריד בין שני היישומים הנ"ל, שלא כדעת הרא"ש. ביחס לטהרות שעשתה האישה בשעת וסתה פוסק הרמב"ם:

"וטומאת וסתות וטומאת כתמים הכל מדברי סופרים, וטומאתן מספק. לפיכך, אין שורפין עליהן תרומה וקדשים אלא תולין, וכן חולין שנעשו על טהרת הקדש שנטמאו באלו תולין, אבל הנעשים על טהרת התרומה וחולין הטבולין לחלה אין מתטמאין בכל אלו הטומאות שהן מדבריהן" (רמב"ם הל' מטמאי משכב ומושב פי"ג ה"ט).

הרמב"ם כותב במפורש שטומאת וסתות היא מדרבנן, ולכן דיניה קלים במיוחד⁷. לעומת זאת, הרמב"ם פוסק שיש מצווה מדאורייתא לפרוש מהנידה סמוך לווסתה, כדעת רש"י בסוגייתנו:

"ואסור לו לאדם לבא על אשתו סמוך לוסתה שמא תראה דם בשעת תשמיש, שנאמר וזהוהרתם את בני ישראל מטומאתם" (רמב"ם הל' איסורי ביאה פי"ד הי"ב).

הגר"ח עמד על הסתירה לכאורה בפסקי הרמב"ם. הוא הסביר שהרמב"ם אמנם פסק להלכה שווסתות דרבנן, אך זוהי פסיקה מקומית בדיני טומאה וטהרה. עצם המושג וסת קיים מדאורייתא גם לפי שיטה זו, והוא בא לידי ביטוי במצווה מדאורייתא לפרוש מהנידה סמוך לווסתה:

"ובעל כרחק דגם דין קביעות וסת הוא גם כן מדין תורה לכולי עלמא. והא דאמרין דוסתות דרבנן הוא רק לעניין הטומאה, דזה דחיישינן דראתה בשעת וסתה זה לא הוי רק מדרבנן, ומדאורייתא לא תלינן למימר שראתה, אבל אין הכי נמי דאם ראתה מיקרי זה שראתה בשעת וסתה גם מדין תורה, דעצם החלות של קביעות וסת הוא מדין תורה... ומעתה יש לומר, דהדרשה דיהוהרתם היא דרשה גמורה מדין תורה" (חידושי הגר"ח שם).

מסתבר שגם את שיטת רש"י יש להסביר באותו אופן. אמנם בהלכות טומאה וטהרה אנו פוסקים להלכה שווסתות דרבנן. אך התורה מכירה בקיומה של הווסת, ומצווה לפרוש מאישה סמוך לווסתה כהרחקה לאיסור נידה⁸.

7 לדעת הרמב"ם הטומאה מדרבנן כאן היא מספק בלבד, ויש להחמיר בספק זה רק בתרומה וקדשים ולא בחולין. זאת בשונה מטומאות דרבנן אחרות, שבהן מחמירים מספק גם בחולין – עיין למשל הל' שאר אבות הטומאות פ"ח ה"ט, פ"א ה"א ופ"ב ה"ז. יש לציין שגם למאן דאמר וסתות דאורייתא לא ברור האם הטומאה מדאורייתא היא ודאית או מספק – עיין שאילתות פ"ט, רש"י נידה טו. ד"ה דאורייתא ותוספות שם ד"ה אפי' הגיע.

במאמר מוסגר נציין שהמצווה לפרוש מהאישה סמוך לווסתה לפי רש"י והרמב"ם היא דוגמה למקרה שבו התורה עצמה עשתה סייג לדבריה. בדרך כלל איסורים המהווים סייג לאיסור אחר הם איסורים דרבנן. אך אין זה כלל גורף ומוחלט. ניתן להצביע על כמה מקורות בדברי חז"ל ובראשונים לכך שהתורה עושה סייג לדבריה, כפי שאנו רואים גם בסוגייתנו⁹.

עד כה עסקנו בשאלה האם יש מצווה מדאורייתא לפרוש מאישה סמוך לווסתה. גם אם נקבל את שיטת רש"י שיש מצווה כזו מדאורייתא, עדיין קשה לקבל את פירושו שזוהי המצווה שעליה דיברה המשנה.

אמנם פירושו של רש"י תואם את פשט לשון המשנה, ודברים דומים מופיעים גם בירושלמי על אתר (פ"ב ה"ה). אך מסברה קשה להבין כיצד מתחייבים ב'פר העלם דבר' על העשה שבנידה, שהרי גם מי שביטל את העשה ולא פרש מהאישה סמוך לווסתה אינו חייב בקרבן¹⁰!

רוב הראשונים בסוגייתנו דחו את פירוש רש"י, ופירשו בדרך אחרת מהי מצוות העשה שבנידה. פירושם מבוסס על המשנה במסכת שבועות, שאת חלקה הראשון ראינו לעיל:

"ואיזו היא מצות עשה שבנדה שחייבין עליה? היה משמש עם הטהורה, ואמרה לו נטמאתי ופירש מיד – חייב, מפני שיציאתו הנאה לו כביאתו" (שבועות יד:).

במקרה שהאישה נטמאה תוך כדי תשמיש, מצווה על האיש לחכות ולא לפרוש ממנה מייד. אם הוא מבטל מצווה זו ופורש מייד – הוא חייב קרבן על ביאת נידה.

8 עיין 'נדוע ביהודה' י"ד סי' נג הכותב דברים דומים לדברי הגר"ח, אם כי הוא מנמק אותם בדרך אחרת. יש לציין שמדברי הגר"ח עולה שקיימת הבחנה בין מקרים שונים גם במסגרת הלכות טומאה וטהרה. אנו פוסקים להלכה שווסתות דרבנן במקרה שלא ידוע לנו אם האישה ראתה דם. אם ידוע לנו שהאישה ראתה דם, ההתייחסות של התורה לאותו דם נקבעת על פי הווסת, שהיא כאמור מושג שהתורה מכירה בקיומו.

9 דוגמאות נוספות לסייגים מדאורייתא: האיסור של הכהן לצאת אחר מיטת קרוביו לפי הר"ן בסנהדרין (יט. ד"ה רבי יהודה אומר); האיסור של הכהן להיכנס שתוי יין למקדש לפי הרמב"ן על התורה (ויקרא י' ט); איסור קרבה אל ערווה לדעת הרמב"ם (הל' איסורי ביאה פכ"א ה"א); ואולי גם איסורי בל ייראה ובל ימצא, לפי התוספות הראשון במסכת פסחים.

10 אפשר אולי לדחוק ולפרש שמדובר במקרה שבו האישה אכן ראתה דם בשעת תשמיש, והביאה הייתה ביאת איסור. אם אין מצווה דאורייתא לפרוש מהאישה סמוך לווסתה אז הבועל הוא אנוס ופטור מקרבן. מצוות הפרישה מפקיעה ממנו את האונס ומאפשרת לחייבו בקרבן.

הרמב"ם בפירוש המשנה בסוגייתנו ציין שאין כאן מצוות עשה במובן הרגיל של המילה, אלא הנחייה שלנו לאדם הנובעת מקיומו של האיסור לבוא על הנידה:

"ופשוט כי אלו העשה שבמקדש והעשה שבנדדה אינן מצוות עשה גרידה, אלא הוא עשה שבא מחמת הלאו, כדרך שאנו אומרים למי שעליו בגד שעטנו פשוט בגד זה, שזה צווי אשר סיבתו הלאו" (פירוש המשנה לרמב"ם הוריות פ"ב מ"ה).

הרמב"ם מפרש באופן דומה גם את העשה שבמקדש. כפי שראינו, רש"י לא קיבל פירוש זה של הרמב"ם, ופירש שהעשה שבמקדש הוא מצוות עשה של שילוח טמאים. מסתבר שגם בעניין העשה שבנידה רש"י התקשה לקבל את הפירוש של שאר הראשונים, שלפיו אין כאן מצוות עשה אלא רק הנחייה שנועדה למנוע איסור. לפיכך פירש רש"י את המשנה באופן אחר, על אף שקשה מסברה לקבל את דין המשנה לפי פירוש זה.

קרבן שבועת העדות של הנשיא

כפי שהזכרנו לעיל, המשנה השנייה בדף ח: עוסקת בפטור של בית הדין והכהן המשיח מעברות שחייבים עליהן קרבן עולה ויורד. בהמשך, המשנה מתייחסת למקרה שלישי שבו ישנה חטאת ייחודית – חטאת הנשיא. התנאים נחלקו בדינו של נשיא שעבר עברות אלה:

"והנשיא כיוצא בהם, דברי רבי יוסי הגלילי.

רבי עקיבא אומר: הנשיא חייב בכלן חוץ משמיעת הקול, שהמלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו" (משנה הוריות ח:).

לדעת רבי יוסי הגלילי הנשיא פטור תמיד מקרבן עולה ויורד. רבי עקיבא חולק וסובר שנשיא חייב בקרבן עולה ויורד על טומאת מקדש וקדשיו ועל שבועת ביטוי. רק בשבועת העדות מודה רבי עקיבא שהנשיא פטור מקרבן, כיוון שהוא מופקע מעדות. לשיטת רבי יוסי הגלילי מציעה הגמרא שני נימוקים:

א. כיוון שהחייב בקרבן על שבועת העדות אינו קיים אצל הנשיא, ממילא הוא מופקע גם משאר החיובים בקרבן עולה ויורד.

ב. קרבן עולה ויורד הוא קרבן המותאם למצבו הכלכלי של החוטא. הנשיא תמיד עשיר ומצבו הכלכלי אינו משתנה. לפיכך הוא מופקע מכל הפרשה של קרבן עולה ויורד.

המשנה הבאה חוזרת לעסוק בחיוב הנשיא בקרבן עולה ויורד:

”על שמיעת הקול ועל בטוי שפתים ועל טומאת מקדש וקדשיו – בית דין פטורין, והיחיד והנשיא והמשיח חייבין, אלא שאין בהן גדול משיח חייב על טומאת מקדש וקדשיו, דברי רבי שמעון” (משנה הוריות ט.).

מפשט המשנה נראה שהנשיא חייב קרבן עולה ויורד כמו כל אדם אחר, גם על שבועת העדות. רש”י על אתר (ד”ה אלא שאין) מפרש שגם לדעת רבי שמעון הנשיא פטור מקרבן על שבועת העדות, כדעת רבי עקיבא. דין זה לא הוזכר במשנה במפורש כיוון שהוא כבר הופיע במשנה הקודמת. לעומת זאת, הרמב”ם פסק להלכה את דין המשנה כפשוטו:

”המלך וכהן משיח מביאין קרבן על שבועת העדות או על שבועת ביטוי או על טומאת מקדש וקדשיו כשאר הדיוטות, שלא חילק הכתוב קרבן מלך מקרבן הדיוט ומקרבן כהן משיח אלא במצוות שחייבים על שגגתן חטאת קבועה כמו שביארנו, אבל בקרבן עולה ויורד כלן שוים” (רמב”ם הל’ שגגות פ”י ה”ז).

הראב”ד על אתר השיג על הרמב”ם וטען שהנשיא פטור מקרבן על שבועת העדות, כדעת רבי עקיבא. הרמב”ם כנראה פירש שהמשנה בדף ט. מציגה דעה שלישית החולקת על רבי עקיבא ורבי יוסי הגלילי, ומחייבת את הנשיא בקרבן עולה ויורד על כל שלוש העברות.

אולם עדיין קשה להבין כיצד מתמודד הרמב”ם עם הנימוק של רבי עקיבא לפטור הנשיא מקרבן שבועת העדות. נימוק זה מופיע בסוגייתנו, ומפורש גם במשנה במסכת שבועות:

”שבועת העדות נוהגת באנשים ולא בנשים, ברחוקין ולא בקרובין, בכשרין ולא בפסולין, ואינה נוהגת אלא בראוין להעיד” (משנה שבועות ל.).

בגמרא שם (לא.) מפרשים האמוראים באופנים שונים מיהם אלה שאינם ראויים להעיד. מדברי הגמרא עולה שלדעת כל האמוראים מלך אינו ראוי להעיד מדאורייתא, ולכן הוא פטור מקרבן שבועת העדות. כיצד אם כן פוסק הרמב”ם שהמלך חייב בשבועת העדות?

ייתכן שלדעת הרמב"ם ההפקעה של המלך מעדות אינה מוחלטת, ובמקרים מסוימים הוא רשאי ואף חייב להעיד. מקור אפשרי לכך נמצא בפסק הרמב"ם בעניין עדות של תלמיד חכם:

"היה העד חכם גדול והיה בבית דין פחות ממנו בחכמה, הואיל ואין כבודו שלך לפניהם – עשה של כבוד תורה עדיף, ויש לו להמנע.
במה דברים אמורים בעדות ממון, אבל בעדות שמפריש בה מן האיסור וכן בעדות נפשות או מכות הולך ומעיד, שנאמר אין חכמה ואין תבונה לנגד ה', כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד רב"
(רמב"ם הל' עדות פ"א ה"ב).

תלמיד חכם פטור מלהעיד בפני בית דין הפחותים ממנו בחכמה, כדי לשמור על כבודו. אך פטור זה קיים רק בדיני ממונות. במקרה שהעדות היא בדיני נפשות או שהיא נועדה למנוע איסור לא חוששים לכבודו של החכם, והוא חייב להעיד.

לדעת התוספות במסכת סנהדרין (יח: ד"ה מעיד) גם המלך חייב להעיד כדי למנוע איסור. האם גם הרמב"ם יסכים שבמקרה כזה המלך חייב להעיד, בדומה לחכם? בשאלה זו הסתפק ה'כסף משנה' בהלכות מלכים. הרמב"ם שם פוסק:

"כבר ביארנו שמלכי בית דוד דנין אותן ומעידין עליהן אבל מלכי ישראל גורו חכמים שלא ידון ולא דנין אותן, ולא מעיד ולא מעידין עליו, מפני שלבן גס בהן ויבא מן הדבר תקלה והפסד על הדת"
(רמב"ם הל' מלכים פ"ג ה"ז).

בדברי הרמב"ם כאן לא מבואר אם המלך מעיד בדיני נפשות או כדי למנוע איסור. ה'כסף משנה' מנסה ללמוד זאת מהלכה אחרת העוסקת בעדותו של הכהן הגדול:

"ואני מסתפק אם מה שאינו מעיד הוא דוקא כשאינו עדות שמפריש בה מן האיסור או בעדות נפשות, וכדאמרינן גבי צורבא מרבנן.
ומדברי רבינו פרק א' מהלכות עדות משמע דבכהן גדול לא שני לן בין עדות ממון לשאר עדויות דבכולהו אינו מעיד בשאינו למלך, וכמו שכתבתי שם, ואם כן – כל שכן למלך"
(כסף משנה שם).

בהלכות עדות (פ"א ה"ג) פוסק הרמב"ם שהכהן הגדול אינו מעיד כלל, אלא אם כן העדות היא עבור מלך ישראל. מכאן מסיק ה'כסף משנה' שגם המלך אינו מעיד כלל, אפילו בדיני נפשות או כדי למנוע איסור.

לפי מסקנתו של ה'כסף משנה' שבה ומתעוררת השאלה כיצד הרמב"ם מחייב את המלך בקרבן שבועת העדות, והרי הוא מופקע לחלוטין מעדות. המהר"י קורקוס בהלכות שגגות תירץ שהחיוב בקרבן העדות הוא רק למלכי בית דוד, שאינם

מופקעים מעדות. אמנם יש לציין שלפי גרסת הרמב"ם שלפנינו גם מלכי בית דוד אינם מעידים, וההבדל בין מלכי בית דוד למלכי ישראל הוא רק בעדות של אחרים עליהם. המהר"י קורקוס כנראה התבסס על גרסאות אחרות ברמב"ם, שלפיהן מלכי בית דוד מעידים לאחרים.

ה'שב שמעתתא' חלק על ה'כסף משנה', וטען שלדעת הרמב"ם המלך חייב להעיד בדיני נפשות וכדי למנוע איסור. אמנם לא די בכך כדי להסביר את החיוב בקרבן שבועת העדות, שכן הגמרא במסכת שבועות (לג): קובעת שחייבים בקרבן זה רק על עדות בדיני ממונות, וכן פסק הרמב"ם (הל' שבועות פ"ט ה"ג וה"ג).

ה'שב שמעתתא' מסביר שישנם מקרים שבהם המלך חייב להעיד כיוון שהעדות נוגעת לדיני נפשות, אך יש לעדות זו השלכה גם בדיני ממונות:

"מיהו משכחת לה בעדות נפשות שיש בו דין ממון, כגון שיש לבעל עדים שזינתה אשתו ובא להפסידה כתובתה.
דכהאי גוונא המלך חייב קורבן שבועה כיון דתובע עדות ממון כיון דמחוייב להעיד מחמת נפשות שבו, שאין חכמה ואין תבונה נגד ה' וצריך להעיד,
וממילא מחוייב קורבן שבועה על תביעת התובע בממון שבו, וכיוצא בזה טובא עדות נפשות שיש בו דין ממון"
(שב שמעתתא ז' פ"א).

במקרים המיוחדים שמתאר ה'שב שמעתתא' המלך חייב להעיד, ואם כן הוא אינו מופקע לחלוטין מעדות בדיני ממונות. זהו לדעת ה'שב שמעתתא' הבסיס לפסק הרמב"ם בהלכות שגגות שהנשיא חייב בקרבן עולה ויורד על שבועת העדות.